

Severokorejská kulturní krajina II.

Struktury a vztahy v krajině

Jiří Sádlo, Jiří Kolbek

V minulém čísle (Živa 2006, 1: 22–24) jsme popsali hlavní rysy severokorejské kulturní krajiny. Zásadní je pro ni intenzita lidského vlivu založená na typicky východoasijském modelu záhonkového hospodaření. Jeho konkrétním projevem je hlavní místní okopanina — rýže setá, jejíž pěstování vtisklo ráz celé zemi.

Vztah člověka a vegetace

Jako v každé staré kulturní krajině, i v Koreji má významnou roli trvalý ko-evoluční systém člověk–plodina–plevel. Každá z těchto složek se v každém okamžiku vyvíjí tak, jak ji vedou zbylé dvě. V tomto velkolepém tanci je již dnes lhostejné, kdo první udal rytmus a tempo, zda člověk, který si strategii stálého okopávání zvolil, anebo soubor plodin, který si ho svými nároky vynutil. Intenzivní okopávání v plevelových společenstvech postupně oddělí plevele odolné vůči disturbancím, a to nutí k další intenzifikaci obhospodařování. Převažují proto širokolisté plevele s mnoha semeny, rychlým růstem a velkou konkurenční schopností, jejichž agresivitu navíc podporuje teplé vlhké počasí během léta.

Výsledný stav vzbuzuje představu věčně nevyřešené konfrontace člověka a přírody, trvalého střetu. Intenzivně využívaná příroda si vynucuje právě takové obhospodařování, které jí umožní maximální možnou odvetnou reakci, a tak to jde stále dokola. Tato prohlubující se odlišnost lidského a přírodního se zdá být obecnou příčinou nezvykle intenzivního obhospodařování zdejší krajiny.

Kulturní a přírodní krajina

Co vše se může v Severní Koreji pokládat za kulturní krajinu? Jednoznačně agrární krajina, jak byla zatím vylíčena. Díky hospodaření, ať už extenzivnímu či nárazovému,

mu, jsou její součástí i říční nivy. A pak, od jisté velmi ostré hranice, na tuto rovinatou kulturní krajinu nasedají rozsáhlé celky kopcovité či horské krajiny vyloženě zcela přírodního rázu.

Jako by tu byly vedle sebe dvě nezávislé a dokonce nekomunikující krajiny. Je to ještě zesíleno tím, že tyto přírodní a kulturní celky nikde netvoří viditelnou mozaiku, alespoň ne na úrovni lidské perspektivy. Jsou mnohem větší: nížina je kulturní, hory jsou přírodní. Kulturní krajina je v Koreji zónou lidskou, a jen lidskou, příroda leží za její hranicí a je jí ponecháno vlastní území. Tímto dalším jevem se vyhocuje vztah přírodní a kulturní složky korejské krajiny.

Země kontrastů

● Kulturní krajina je téměř artefakt — řemeslný výtvar. Důmyslné soustavy hrázek a kanálů v rýžovištích odpovídají spíše technice než tradičnímu zemědělství v našem smyslu. Venkov není o mnoho přírodnější než intravilán. Výsledkem je celkové odpřírodnění (denaturace) této krajiny. Zdůraznění kulturní části se děje na úkor složky přírodní, natolik potlačené, aby sloužila potřebám člověka. Poznamenejme, že tento charakter krajiny nutně nevyplývá z převahy rýžovišť. Rýžovištní nížina v severním Íránu se svou všudypřítomnou stro-

Kulturní krajina v Koreji odpovídá agrární krajině, ve které převažují rýžová pole rozdělená úzkými mezerami

movou zelení je v mnoha ohledech daleko pestřejší a připomíná spíše rybníční krajinu našeho Třebońska, byť s obráceným poměrem souše a vody.

● Přírodní krajina naproti tomu mívá romantický vzhled panenských lesů. Žije tu medvěd a tygr, nalezneme tady bambusy v podrostu, šeríky na skalách, světliny s liánami a pěnišníky a temné lesní nitro; rostou tu duby, javory, klokočí a bizarní *Kalopanax* s tlustými trnitými větvemi; hory člení hluboká údolí a vysoké vodopády. Lesy jsou souvislé a strukturně i druhově velmi bohaté (často okolo 40 druhů dřevin na ploše 250 m²).

Tuto spontánní a autonomní krajinu člověk ponechal stranou, většinou bez soustavného ovlivňování. Lze ji dobývat a těžit, dává nám sama úrodu, aniž o ni musíme pečovat. V jejím prostoru lze něco hledat: jako mnich nebo jako dřevorubec. Do kulturní krajiny deklarovaně nepatří, nýbrž stala se jejím doplňkem. Byla vytěsněna na okraj, ale její území se ponechalo v poměrně velmi přirozeném stavu. Lidským prvkem v ní jsou kláštery, ne však např. hájovny, jaké známe ze střední Evropy.

● Rozhraní obou krajín je skutečně velmi ostré: řádově jen metry. Až k lesu na úpatí horského svahu jdou rýžová pole, za posledním řádkem sazenic najdeme jílou hrázku, nad ní už zasahuje stěna větvi a lián a tím začíná přírodní les. Jiný typ přechodu (např. gradientový nebo mozaikovitý) bývá vzácný a vždy je spojen se změnou geomorfologie terénu. Agrikultury totiž vyžadují terasování (svahová pole by zničila eroze), které je výhodné provádět velkoplošně, a tak se smaže poslední náznak někdejšího plynulého přechodu roviny do kopců. I na těchto terasách se z úzkých mezí mezi sójovými poličky pečlivě odstraňují rostliny, které by mohly prorůst do poličky. Tato pečlivost vede i k likvidaci botanicky vzácných druhů, které sem za vhodných podmínek pronikají (např. orchidej střevecník *Cypripedium macranthos*). Čím je tedy kulturní krajina bližší člověku, tím vzdálenější se stává přírodní krajině a tím slabne návaznost mezi oběma.

Dvoukolák je praktický dopravní prostředek, na němž se převáží úroda. Buvol nebo člověk s ním nemá mnoho práce

Panáky z rýže v podzimním čase — obraz ne nepodobný obilným polím ve vrcholu léta v Evropě, naboře ♦ *Vlevo: Jednoletý polní plevel ibišek trojdielný (*Hibiscus trionum*) je častou rostlinou i ve městě*

Vnitřní členění kulturní krajiny

Projevem denaturace je zničení řady podstatných znaků přírody, a to i zcela základních. Struktura je okleštěná, zjednodušená. Původní krajinný prostor byl zcela metamorfován a degradován.

Země. V kulturní krajině je minimum přirozených povrchů. Naprostá většina terénu vznikla lidskou činností: pole, rýžoviště, cesty, hráze. I sama půda je antropogenní: mladé půdy hrází, bahno rýžovišť, ornice. Zemina se stále zmlazuje, udržuje v neklidu (orbou, přeplavováním rýžovišť, sešlapem, ale i velmi aktivní přirozenou erozně-akumulační činností řek v porúčích).

*Vlevo jednoletý vodní plevel mělkých rýžovišť *Ottelia alismoides*, 10–25 cm velká rostlina z čel. vodankovitých (*Hydrocharitaceae*)* ♦ *V kulturních lesích v blízkosti měst je preferovanou dřevinou borovice hustokvětá (*Pinus densiflora*) na úkor dubu mongolského (*Quercus mongolica*)*

Voda. Tok vody krajinou je předurčen a ovládán. Často se cituje čínský komentář složitosti systému kanálů: aby voda nevěděla, kam teče, tedy jakési ovládnutí lští.

Život. Člověk vnutil živému jen dvě možné strategie: sloužit, nebo škodit. Naprostou většinu vegetace zde tvoří kombinace intenzivně obdělávaných kultur a plošně podřízené dočasné vegetace plevelové.

Prostor. Jako ve většině krajin se silným vlivem člověka je přirozený prostor degradován. Odlesnění a terasování prostor zploštilo a privilegovanou se stala vertikála „volného nebe“ a plocha ohraničená obzorem, přehledná a přístupná.

Degradace postihla i topologii krajiny. Krajina není rozčleněna mozaikou ploch, ale sítí tvrdě hierarchizovaných liniových struktur: Voda se rozvádí systémem kanálů větvících se v několika řádech, podobnou hierarchii mají komunikace od silnic až po pěšiny na hrázích a samotné hráze od povodňových valů podél řek po subtilní hrázky drobných poliček. Členění (strukturování) agrikultury jde až do nejdrobnějších rozměrů: na úroveň řádky rýžových sazenic. Naše obilná pole oproti rýžovým fungují jako homogenní nestrukturované (a neprůchozí!) plochy. Tímto členěním se krajina stává přehlednou, složitá topologie se degraduje na dvourozměrnou pravouhloú šachovnici. Redukce prostoru jde dokonce ještě dál, krajina je linearizována, plocha se zredukovala na sekvenci úseček, jako řádky v knize. Zemědělci v rýžovištích se pohybují takto po řádkách.

O to silnější je v takto ochuzené krajině role drobné architektury: dřevěné altánky, patníky, ukazatele, můstky, závory v linearizovaném jednotvárném krajinném textu fungují jako iniciály a interpunkční znaménka. Naopak zde — aspoň v současnosti — prakticky neexistují samoty jako statky či mlýny.

Ohniska diverzity

Krajinná biocentra — ohniska diverzity (druhů, společenstev či struktur) existují dvojí: porúčí a vsi. Méně významné jsou intenzivně využívané typy lesů; ty navíc většinou bývají maloplošné a na velkých rozlohách chybějí vůbec.

Povodňová porúčí jsou nejpestřejším úsekem kulturní krajiny. Soustřeďují se zde

spontánní stanoviště a vegetace nejvýš jen s extenzivním hospodařením: povodňové hráze, písčiny, vrbové křoviny, říční rákosiny, vysoké pelyňkové porosty, extenzivní pastviny hovězího dobytka a koz. I tady je neustálý neklid: tvárnou činnost člověka částečně nahrazuje aktivita řeky. Písčité koryto se stále mění, vznikají písčiny, vyschlá ramena, bahnitě zálivy, a vše opět rychle zarůstá vegetací. Navíc také působí člověk buď prostřednictvím pastvy, nebo místní, ale velkoplošnou těžbou šterku; vznikají rozježděné plochy s plevelovou vegetací.

Vesnice svým rázem dost připomínají naše kompaktně budované nížinné selské vsi např. na jihu Moravy či v Polabí. Je tu patrná táž úpornost v záboru plochy, semknutost zástavby, intenzita využívání každého kousku místa i obliba úzkých záhonků okrasných rostlin podél chodníků či u pat stromů.

Korejské vsi jsou ulicového typu, na křižovatkách mohou být větší prostranství. Většinu plochy zaujímají stavení, komunikace a vydatně obdělávané oplocené zahrádky, takže volných ploch bez intenzivního hospodaření je uvnitř vsi málo. I ploty, stěny a střechy stavení jsou využity: v létě je pokrývají souvislé porosty tykvi a fazolí. Pokud to střecha z nějakého důvodu nedovoluje, využívá se alespoň k sušení plodin. Teprve na periferii se mohou vyskytovat extenzivnější obhospodařované plochy: porůčí, travnaté náspy, někdy využívané jako pastvina pro kozy a krávy, smetiště, skládky a maloplošné záhadenky. Důsledkem je, že vnitřní část vsi nemívá silně vyvinutou spontánní vegetaci, ani ruderální (plevelnou), natož přirozenou. Z ruderální vegetace jsou hojnější jen společenstva sešlapávaných stanovišť. Vzácná až chybějící jsou tedy stanoviště, jakými jsou v našich vsích travnaté stránky, návěsné plochy s volným výběhem husí, rumišť, kopřivové lemy stavení, proluky s bezem apod. Výjimku pro nás neznámou tvoří porosty až 2,5 m vysokého rdesna *Persicaria cochinchinensis*.

Vztah severokorejské a středoevropské krajiny

Teprve srovnáním s krajinou severokorejskou vyniknou některé strukturální vlastnosti krajiny středoevropské. Nutně však zde již narážíme na meze svých znalostí.

Krásenka zpeřená (Cosmos bipinnatus) původem ze Severní Ameriky a pěstovaná u nás v zahrádkách obsadila okraje polních cest v nížinách

Rozdíly evropského a korejského chápání krajiny totiž neznáme natolik dobře, abychom dokázali objasnit tradiční evropské vymezení toho, co je přírodní a co lidské. To by vyžadovalo prostor i zkušenosti daleko přesahující rámec tohoto článku. Přesto alespoň některé hypotézy o podobnostech a rozdílech lze vystavit.

Gradient lidského vlivu

Mozaika obou krajin je v nejhrušším přiblížení analogická. Opakují se podobné trojice velkoplošných prvků specificky vázaných na reliéf. Evropa: a) polopřirozené louky a pastviny v nivách toků, obvykle periodicky zaplavovaných, b) kulturní pole se sídly na výše položených plochách, c) lesy na kopcích a nejméně úživných či přístupných terénech. Totéž rozložení jsme našli i v krajině Koreje: a) povodňová porůčí; louky jsou však výjimkou, b) agrární krajina se sídly, c) lesy na kopcích.

Mozaikovitost

Pro evropskou krajinu je — na rozdíl od korejské — příznačná drobnozrná krajinná mozaika s pestře se střídajícími nevelkými plochami polí, luk a lesů. Běžně tu sousedí plochy s velmi odlišným vlivem člověka (např. pole a les).

Místní rozdíly v míře lidského vlivu

K typické evropské vesnici přísluší celé spektrum segmentů s různou mírou ovlivnění. V krajině tak máme stále po ruce škálu ploch od zcela kulturních (pole, náves) přes polopřirodní (louky, křovinatá pastvina s lesními remízky) až po poměrně přirozené lesní celky.

Polopřirozená vegetace

Velkou část evropské krajiny pokrývají segmenty spontánní, kde je výrazný podíl jak lidské, tak přírodní složky: louky, křoviny na mezích, kulturní lesy. Přes lidský vliv jsou tyto složky (a dokonce celé úseky krajiny, v níž mají výrazné zastoupení) pocitovány jako příroda. Navíc pocitově existuje rozdíl mezi touto „zdomácnělou“ přírodou a mezi přírodou neovlivněnou, panenskou, jaká však v běžné evropské krajině chybí.

Hlavní odlišnost obou krajin lze vidět ve způsobu zásahů člověka do přírody a tím i v dynamice a stabilitě obou krajin. Pro korejskou krajinu je typické neustálé inten-

Kopretina indická (Chrysanthemum indicum) je v Koreji původní rostlinou a je předchůdcem běžně pěstovaných chryzantém (listopadek). Všechny snímky J. Kolbeka

zivní ovlivňování, často za cenu velké námahy a neustálých změn v ekosystémech. V tomto typu východoasijské krajiny patrně byly už během její pravěké vývojové fáze podchyceny a fixovány odlišné kulturní momenty než v Evropě. Dodnes tu vidíme rozsáhlé lesy přírodního rázu, jaké se v našich nížinách plošně vyskytovaly naposledy na prahu raného středověku (a to ještě díky klidu během stěhování národů). Jsou tu stále živé četné typy archaického hospodaření. Dodnes tu převládá model záhonkového okopanového hospodaření, u nás přinejmenším od pravěku zatlačovaný modelem obilnářským.

Oráč, klasický model zemědělce evropského, půdu vzdělá, jednorázovým intenzivním zásahem připraví ke kultivaci, zároveň jednorázově oseje. Pak vše ponechá přírodním dějům; v evropském pohledu v tom lze vidět začlenění polí do přírodní sféry. Tento ráz má ostatně i naše rybníkářství, přestože je to stejně nepřirozená technická struktura jako korejské systémy rýžovišť. Od počátku však poprálo prostor přírodní složce krajiny. Nic z původní přírody nebylo zcela potlačeno, jen poněkud změněno.

Korejskou kulturní krajinu naopak charakterizuje dynamika lidských zásahů během roku a jejich neustálé opakování. Brzy se tu rozvinul silně antropocentrický přístup ke krajině, který z Evropy známe teprve z posledních století: rýžová pole se stálým potlačováním spontánnosti a s úplnou pravouhlostí geometrizací prostoru nejsou daleko od našich novodobých měst. V Evropě korejský model krajinného hospodaření připomíná spíše ryze novověkou krajinu průmyslově-těžební, jakou známe třeba z Mostecká či Ostravska. Teprve v posledním století se ve středoevropské krajině důsledněji rozlišily plochy vyhrazené pro „výrobu“ a plochy pro „ekologii“. Jinými slovy, doplněkem dnešní intenzivně využívané zemědělsko-průmyslové krajiny s charakteristickou denaturací přírodní složky je současná ochrana přírody v rezervacích.

Příspěvek byl připraven v rámci grantu GA ČR 206/05/0119 a s podporou výzkumného záměru AV0Z 60050516.